

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀՈԳԵԿԱՆ ԵՐԿՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

«Բանական ըլլալով հանդերձ՝ դասուած ես անասուններու կարգը»:

Գրիգոր Նարեկացի

«Մէկու մը կործանումին կամ փրկութեան համար որքան քիչ բան պէտք է»:

Guy de Maupassant

Հայ միջնադարի կարկառուն ներկայացուցիչ՝ մեծն Գրիգոր Նարեկացի, դարերու ընդմէջէն, բարոյախօսի հանգամանքով՝ իր հոգեւոր հարուստ կենսափորձով, կուռ տրամաբանութեամբ ու վերամբարձ դատողութեամբ, համայն մարդկութեան կը պատգամախօսէ, որ չի բաւեր լոկ մարդ ծնիլ, այլ հարկ է՝ մարդկայնանալ, մարդկային կերպարան ստանալ, անոր հագուազիւտ յատկութիւններով բարեգարդուիլ, առաքինութիւններով գօտեպնդուիլ, աստուածառաք շնորհներով հանդերձաւորուիլ: Այս բացառիկ հսկան, մտքի, հոգիի ու ճաշակի անգերազանցելի վարպետը, մեծագոյն խորհրդապաշտ խորհողը եւ իմաստասիրողը, կու գայ յիշեցնելու մեզի, որ մենք կրնանք բանական ստեղծուած ըլլալ, բայց եւ կամաւորապէս դասուած ըլլալ անասուններու, այսինքն՝ պաճարամիտներու, եւ կամ՝ անմիտներու կարգը: Զայս ըսելով, Նարեկայ վանքի կրօնաւորը, կ'ընդգծէ կարեւորութիւնը մարդուն մարդկայնացման, այսինքն՝ հոգեկան կերպարանափոխութեան, լուսանաճանչ պայծառակերտման:

Արդ, հարց կը ծագի, թէ մարդ էակը ինչո՞ւ պէտք է կորսնցնէ այն բարի յատկութիւնները կամ առաքինութիւնները, որոնցմով ի յառաջագունէ օժտուած ու բարեգարդուած է: Զե՞ որ մարդուն, բանականութեան ճանապարհով, պարգեւուած են այլեւայլ շնորհներ, ձիրքեր, մտային բացառիկ կարողութիւն-

ներ, որոնց լիուրի օգտագործումով, կրնայ բարձրանալ, վեհանալ, ու նոյնիսկ սրբանալ: Այս բարեպատեհութիւնները անտեսած մարդը, սակայն, կամովին ինքզինք կը նսեմացնէ ու կը հաւասարցնէ անասուններու մակարդակին, վասն զի աւելի հեշտ ու ձեռնտու կը համարէ կորսնցնել մարդկային յատկանիշները, քան՝ պահել, անտեսել, քան՝ արժեւորել, ուրանալ, քան՝ ընդունիլ: Հանգստասէրին համար նախընտրելի է ըլլալ ստորմաքար, մնալ ամենահասարակ մակարդակի վրայ, քան՝ բարձրանալ սանդուխտի վեր՝ հասնելու վեհագոյնին, ազնուագոյնին ու կատարելագոյնին: Ինչքա՞նք քովանդակալից է Մեծն Առաքեալի պատգամը այս ուղղութեամբ՝ «Ոչ երէ գոր կամիմն գայն առնեմ, այլ գոր ատեմմն՝ գայն գործեմ» (Հոովմ. է. 15):

Ի՞նչ ներքին ու արտաքին ազդակներ մեզ կը մղեն ու կը պարտադրեն մնալու ընդհանրապէս թերահոգ ու անտարբեր: Մեր շրջապատը, բնական է, իր մեծագոյն ազդեցութիւնը կը գործէ մեր մտային ու հոգեկան գործունէութեան վրայ: Սակաւ լոկ, չեն ազդուիր վատ շրջանակներէ, չար ունակութիւններէ, յոռի բարքերէ: Հասարակութեան մէկ մասը ոչ միայն կ'ազդուի իր շրջանակէն, այլեւ կը ջանայ նմանիլ իր շուրջիներուն: Արդեօք կամագո՞ւրկ ենք պահպանելու մեր ողնաշարը, անհատականութիւնը եւ նկարագրի անբծութիւնը: Կրթական-

դաստիարակչական գետնի վրայ արդեօք զլացո՞ւմ արձանագրած ենք, թե սառն անհոգութիւնը եւ կրաւորականութիւնը մեր քանականութեան հանդէպ հիմնական դրդապատճառ պէտք է նկատել: Մի՞թէ ժամանակը չէ, որ անհատաբար կամ հաւաքաբար, վեճականօրէն որոշենք վեր քարձրանալ զգուելի ասիականութենէ եւ սկսինք ցուցադրել մեր ազնուագոյն քննադոններն ու նրբագոյն զգացմունքները: Ինչո՞ւ մնալ «դասուած անասուններու կարգը», երբ կրնանք կրօնի, գիտութեան ու արուեստի միջոցաւ ընդգրկել քարոյական նոր մարգեր, աւելի պատուաբեր ու վեհիտ հորիզոններ եւ լոյսի ու գիտութեան շողերով՝ ձեռք ձգել քարձր մակարդակ:

Մարդկութիւնը ճշմարտութեան հետամուտ է, չունի դադար, անյարատել կը պրպտէ, կը փնտռէ: Կեանքը՝ սանդխամատերէ քարձրանալու անվերջ ճիգ է, խուլ պայքար: Մեր գրողներէն՝ Կոստան Զարեան, պիտի ըսէր՝ «Կեանքը ցուլ է, որին պէտք է յաղթել: Կեանքը պատրաստ նուէր չէ, այլ բիրտ նիւթ, որին պէտք է նուաճել եւ կառուցել: Աշխարհը մի անողոք կռուի դատ է»: Եւ իրօք, կեանքը տաժանելի դպրոց է, ուր մարդ պէտք է անցնի ընդ հուր եւ ջուր ու մշտական մշակումով կրթուի, ուղղուի: Փաստուած է, որ դժբախտաբար մարդկային քննադոնութիւնն է, որ սովորաբար կը մնայ անուղղելի: Ի գուր չէ ըսուած՝ «Սապատաւորին՝ գերեզմանը լոկ կ'ուղղէ»: Այսպիսով, անուղղան միշտ պիտի տառապի եւ դառնայ հասարակութեան բեռ:

Քարոյագէտ աստուածաբաններ մշտապէս կը հարցափնտռեն այն հիմնական կէտը, թէ ուղիղ դատողութեամբ օժտուած անձի մը, ի՞նչ կը մղէ ստորնացուցիչ արարք գործելու եւ «անասուններու շարքը

դասուելու»: Վստահաբար, շատ ազդակներ կեանքի կը շեղեն ուղիղ ու պարկեշտ ընթացքը մարդկանց, կը խոտորեն զանոնք ու գետնին կը հաւասարեցնեն անոնց արժանապատուութիւնը: Մարդու անասնացման պատճառներէն յիշենք՝ հարստանալու տենչը, շահի մրցավազքը, արոճի խելացնոր կռիւր, անհատնում սէրը եւ հրապոյրը դէպի ոսկին, անվերջ շահոյք կուտակելու մոլուցքը, գայլի ախորժակը, անյագ անտաղութիւնը, անասնական անզուսպ կիրքը, շուայտ կեանքը, կրօնական մոլեռանդութիւնը: Այս կորստաբեր շեղումը յաճախ կամաւոր է ու գիտակցական, այդ պատճառով եւ՝ աւելի արգահատելի ու դսրովելի: Մարդուն անմարդկայնութիւնը նոր երեւոյթ չէ քնաւ: Բանականութեամբ գօտեպնդուած ու քարեզարդուած մարդը անքանականութենէ կը բռնուի ու կը տառապի, երբ խնդրոյ առարկան, միշտ իր եսն է, կիրքը, նիւթը, շահը, հանգիստը, սին փառքը, պատիւը, մեծարանքը: Ասոնցմէ մէկուն վտանգումը, մարդս կրնայ կատղեցնել եւ գազանութեան առաջնորդել:

Քրիստոնէական քարոյագիտութիւնը, որ գերազանցապէս հիմնուած ու խարսխուած է Մեծ Վարդապետէն բխած ոսկի խօսքերուն վրայ, կը փնտրէ յարեւմտեան հարցեր եւ Աւետարանի լուսապատկերէն անցընելով՝ զանոնք մարդկութեան կը մատուցէ՝ դրական ու շինիչ պատասխաններով:

Քարոյական աստուածաբանութիւնը յանգած է այն եզրակացութեան, որ քարիի եւ չարի գոյութիւնը մարդուն մէջ յարաբերական իրականութիւն է, որ է ըսել՝ մարդիկ միահիւսուած, միաձուլուած են այս երկու իրերամերժ ու հակոտնեայ բնութիւններէ, հոգեկան երկուութենէ: Արդ, ինչպէ՞ս կարելի է

հաշտեցնել համակեցութիւնը այս երկուփին, երբ մարդս կոչուած է ձերբազատուելու չարէն եւ ընդգրկելու լոկ բարին: Այլ խօսքով, ինչպէ՞ս արմատախլել որումը, վերացնել հին ու անպէտք բոլորը, որ ապականութեան բոյն պիտի դարձնէ մարդուն սիրտը՝ խլելով անկէ ողջախոհութիւն, պայծառամտութիւն եւ դատելու կարողութիւն:

Հայոց Նահապետ՝ Հայր Ղեւոնդ Ալիշան, իրաւամբ ըսած է՝ «Աւելի մեծ յիմարութիւն չկայ, քան չիմանալ չարի մեծութիւնը եւ նոյնին յօժարիլ»: Ինչպէ՞ս կարելի է պատուար չբարձրացնել չարի դէմ եւ չկասեցնել անոր առաջխաղացումը: Բարոյական ի՞նչ դրոյթի վրայ հիմնուած կարելի է պաշտպանել չարը եւ դէմ չկենալ անոր: Կատարեալ անբարոյականութիւն է Լեւ Թոլստոյի պաշտպանած այն միտքը, ըստ որում չարին պէտք չէ հակառակիլ: Մի՞թէ կարելի է սանձագերծել չարը, որպէս զի ոչնչացնէ մարդկանց արժանիքները եւ հրոյ ճարակ դարձնէ անոնց ստեղծած բիրտաւոր հոգեւոր ու բարոյական արժէքները: Տեղին է լատինական առածը՝ «*Bonis nocet, qui malis parcit*», որ թարգմանի՝ «Լաւերը կը վնասէ ան, ով վատերը կը խնայէ»: Չարը դիմակայելու համար բարոյական փաշտութիւն ու կորով է պէտք: Չէ՞ որ մեր աղօթքներուն մէջ կ'աղերսենք՝ «Ամբացո գմեգ եւ աներկիւղ պահեալամենայն չարէ»: Աներկիւղը միայն կրնայ չարը դիմագրաւել ու խորտակել: Բարոյապէս երկչոտը եւ նկարագրագուրկը միայն ընթացք կու տայ չարին, եւ հոգ չ'ընենք թէ ինչ աղէտալի կրնայ ըլլալ անոր հետեւանքը:

Ո՛ւր է աշխարհի մարդկութիւնը այսօր եւ ի՞նչ բարձրութեան վրայ է անոր բարոյական զգացումը: Այս հարցումներուն յստակ պատասխանը,

առանց տատամսումի, տուած է Կոստան Զարեան. «Այսօր աշխարհը դեռ կոյր է, չափազանց շատ դիակներով սնած բոքներու նման: Բարոյական զգացումը մրափել է, արդարութեան վրայ ծիծաղում են... Օր կը գայ կ'արթնանան եւ սոսկումով կը հասկանան...»: Աշխարհի մտակոտութիւնը արդիւնք է ամբարշտութեան: Մետրոպոլիտ Տ. Էմիլիանոս Տիմիադիս ըսած է՝ «Երբ մարդը կը հեռանայ Աստուծմէ, կը հեռանայ նաեւ ինք իրմէ: Այս է ողբերգութիւնը մեր օրերու»: Այս կամաւոր հեռացումը եւ անջատումը առաջնորդած է մարդը անմարդկայնութեան, այլ խօսքով՝ «դասած զայն անասուններու շարքը»: Ի՞նչ ըսել այն մարդկանց, որոնց ուղեղի ու սրտի զսպանակը փնանալով, դասուած են ընկեցիկներու շարքը:

Մարդկային բնութեան երկուութիւնը ստեղծած է անելանելի վիճակ, որ մարդիկ, բռնուած հակասութեանց քաւիղին մէջ, կորստեան կը մատնուին: Ինչքան տեղին է Ֆրանսացի մեծ գրող Մօպասանին մէկ խօսքը՝ «Մէկու մը կործանումին համար, որքան էիք բան պէտք է»: Որքան դիւրին է գլորիլ անդունդն ի վայր ու յաւէտ կորսուիլ, եւ որքան դժուար է կառչած մնալ ապառաժին ու փրկուիլ:

Մարդիկ պէտք է ստեղծեն իրենց իմացական կարողութիւններու եւ մանաւանդ բնաւորութեան գիծերու համապատասխան ներքին աշխարհ, եւ ըստ այդմ գործեն ու յարաբերին մարդկութեան հետ: Այս կը նշանակէ, որ մարդ ի վիճակի պէտք է ըլլայ իր հոգեկան հզօր կորովով ու մշտապէս վերանորոգուելու պահանջով ստեղծել ծով ծարաւ դէպի մարդը, բարին, լաւը, գեղեցիկը, կատարեալը: Այլապէս, ինչպէ՞ս կարելի է հոգեկան

անդունդներու եզրին կանգնիլ ու չահագնիլ, հոգիով սնանկանալ ու չսարսափիլ, ապգագայութեամբ կլանուիլ ու չտրտմիլ, մեղքով գերուիլ ու չսմբիլ, չարութեամբ դիւրութիւլ ու չընկղմիլ քանականութեամբ օժտուիլ ու «անասուններու կարգը դասուիլ»: Կենդանաբարոյ ըլլալ՝ մարդ էակին՝ բոլորատրուած չէ. ներելի ու հանդուրժելի չէ նաեւ՝ այդպիսին մնալ:

Վերստին ի կեանս կոչեմք մեծ գրագէտ Կ. Ջարեանի մէկ իմաստալից խօսքը. «Ջարմանալի քան է մեր այս կեանքը... Միշտ անբաւական, միշտ անհանգիստ, հազար ու մի գործ ենք սկսում, պայտարում, չարչարում, երբեմն բոլորովին աննշան քաների համար տանջուում, վազում կրկնեքեռյոյթների ետեւից... ինչո՞ւ...: Ուզում ենք վերագտնել մենք մեզ... Վերագտնել մեր լիութիւնը»: Այլ խօսքով, վերագտնել մեր մէջ թմրած ու մահախուճի հրաւիրուած լաւագոյն քնազդները, մեր հոգիներուն յատակը անզգայացած զգացմունքները, ինչպէս՝ մարդասիրութիւն, քարեգործութիւն: Այդուհանդերձ, պէտք է ընդունիլ, որ ամէն մարդու սրտին մէջ գազան մը կայ թափնուած, որ լուռ ֆնած է, եւ կ'արթննայ, երբ հարկ է:

Էր երբեմն, երբ մարդկութիւնը աւելի հաշտ էր իր հոգեկան վիճակին ու նիւթական կացութեան հետ, հետեւաբար եւ աւելի՝ ինքնագոհ, ինքնաբաւարար: «Այն ինչ որ, դեռ երէկ, ամէնքի համար հոգիները լուսաւորող անվիճելի իդէականութիւն էր, այսօր խաւար է, չգոյութիւն: Երկրաշարժային մի ցնցում, ընկերային մի տակնուվրայութիւն, մի աղէտ՝ եւ ամէն ինչ թաւալգլոր խորասուզում է վայրենութեան մէջ: Մարդը վերադառնում է իր կենդանական քնազդներին եւ

դառնում է գայլ», կը գրէ Կ. Ջարեան: Ի գուր չեն ըսած հիները՝ *Homo homini lupus est*, որ թարգմանի՝ մարդը մարդուն գայլ է: Վերստին հարցնեմք, ի՞նչն է որ կը բռնադատէ մարդը դառնալու վայրագ, ստոր, գործելու տմարդի արարք՝ ինքզինք դասելով անասուններուն շարքը, եթէ ոչ՝ կեանքի պայմանները, վերիվայրումները, բռնութիւնները, անտեղի խստութիւնները, ինչպէս նաեւ՝ մարդկային քնաւորութեան անտանելի ու անուղղելի գիծերը, ինչպէս՝ նախանձ, ատելութիւն, ագահութիւն, անաստուածութիւն, անխղճութիւն...:

Մեր իրականութեան մասին խօսելով, տարակոյս չկայ, որ մեր Հայաստան աշխարհի խիստ ու անքնական պայմանները՝ սառնաշունչ կլիման, աշխարհագրական մէկուսացումը, մշտական պատերազմները, երկարատեւ խաղաղութեան բացակայութիւնը, ֆաղափական բիրտ ու անարդար վարչակարգը եւն,

Մեր իրականութեան մասին խօսելով, տարակոյս չկայ, որ մեր Հայաստան աշխարհի խիստ ու անքնական պայմանները՝ սառնաշունչ կլիման, աշխարհագրական մէկուսացումը, մշտական պատերազմները, երկարատեւ խաղաղութեան բացակայութիւնը, ֆաղափական բիրտ ու անարդար վարչակարգը, եւն, մեր մէջ ստեղծած են իւրապատուկ նկարագրագիծեր: Մեր դրացի երկիրները եւս ի հարկին չեն նպաստած մեր երկրի քարելուման, մեր հոգեկան անդորրութեան, ազնուացման ու բիրեղացման: Մակերեսայնօրէն դատելով մեր ժողովուրդը, պիտի նկատուի որ ան կը տառապի անմշակութեան, բայց խորքին մէջ, ան ազնիւ է, հիւրասէր, զգայուն: Անոր չէ տրուած պատեհութիւն՝ շփուելու ֆաղափակիրք ազգերու հետ. մնացած է

ինքնամփոփ՝ իր պատեանին մէջ: Դուրս բերէ՛ գին՝ իր նեղ ծիրէն, եւ ան կը գտնէ իր ազնուագոյն գիծերը: Անոր բարեյատկութիւնները մնացած են միշտ անբեղուած՝ միշտ պատրաստ ժայթելու հրաբխային սաստկութեամբ: Այս տեսակէտէն ինչքան բնորոշ են կոստան Զարեանի խօսքերը. «Հայ գիւղացու մէջ, նրա արտաքին կոշտութեան ետեւ, նրա անգիտակցական խորքում, արձանագրուած են մարդկային մտքի եւ բարձրագոյն հոգեկան թռիչքների բոլոր կարողութիւնները...

«Դիր նրան ուրիշ, աւելի բնականոն պայմաններում՝ եւ նա կը մտնի Պախեան եւ բոլոր մեծերի բարդ աշխարհից ներս, ինչպէս իր սեփական տունը... Նա կը մտնի, որովհետեւ բարդ աշխարհից ներս, ինչպէս իր սեփական տունը... Նա կը մտնի, որովհետեւ նրա հոգեկանը հիւսուած է նոյն Պէյթիովէնի հոգու նիւթերից եւ նրանք մշակութապէս գեղակից են... Նրանք կարող են աղօթել նոյն տաճարում, յուզուել նոյն յուզումներով, ոգեւորուել նոյն ոգեւորութիւններով, նստել միասին, մէկ մէկի աչքերի մէջ նայել եւ մէկ մէկին հասկանալ առանց խօսելու... Սոսկալին այն է, որ Տաճիկը հոգեկան անցեալ չունի, նրա անգիտակցականը մութ գիշեր է՝ լեցուած գազանային բնազդներով եւ նախնական փոթակներով... Նկատուած է. տաճիկը, որ բարձրագոյն ուսում է առնում՝ այլասերում է: Նա վախում է մշակոյթից, որովհետեւ հասկանում է, որ մշակոյթը - երբ արտաքին անբովանդակ ձեւ չէ - մահացու է իրեն համար: Եւ շատ հասկանալի է. մշակոյթ ստեղծելու համար պէտք է կարողանալ այլափոխուել, հոգեպէս վերածնել, թռիչք առնել, կեանքին նոր արժէքներ տալ եւ այդ արժէքներով ապրել: Իսկ նա՝ վարժ է

փանդելու, այրելու... Ուր տաճիկը անցել է՝ անտառ չի մնացել, բոյս չի մնացել, տուն չի մնացել»: Տեղին է յիշել Վ. Հիւկոյի նշանաւոր մէկ խօսքը՝ «Թուրքերը անցած են այստեղէն»: Այս պատճառով, մեր ցեղին հանճարը վկայող բոլոր իրագործումները, մտքի սաւառնումները, ամէնքը, աւա՛ղ, անէացած են, չեացած, որովհետեւ մեր ոսոխը իր հետ բերած է հուր եւ սուր, ալան ու թալան, կապուտ եւ կողոպուտ: Փոքրիկ ու աննշան ժողովուրդի մը արժէքները այսօր մոխրացած են ի ձեռս անօրինաց եւ վայրենեաց: Մշակութատեաց այս ազգը՝ մեր սեւ ճակատագրի տխրահույս կեղինակը, որմէ բխած է միայն արիւն ու արցունք, տարաբախտաբար, դարձած է մեր դարաւոր հարեւանը: Չայս կը յիշենք պարզապէս մատնանշելու, որ մեր ազգը անմիջականօրէն ազդուած է այս ապարարոյ մթնոլորտէն, եւ դաժան հանգամանքներու բերումով, ինքզինքն իրենց հազուադէպօրէն նաեւ՝ անմարդկայնօրէն՝ վասն պաշտպանութեան հայ հողին ու կեանքին:

Հայ ժողովուրդի հոգեկան տրամադրութիւնը մի՞թէ միշտ պատրաստ եղած է հակահարուածելու: «Դար դարերի ետեւից գալիս անցնում է, եւ թշնամիները նոր են. դուրս գալիս բոլոր անկիւններից, լեռնավայրերից, դաշտերից, ձորերից... Թամէրլան, Զինգիս Խան, արաբներ, թաւարներ, տաճիկներ, սելուկներ, աֆղաններ, պարսիկներ, լազեր... գալիս աւերում են, այրում, փանդում, անցնում. իսկ ինքը՝ հայ ժողովուրդը՝ հողի հետ հող, ժայռի հետ ժայռ, նստած սպասում է: Նստած սպասում է հրաշալի այլափոխութեան այն օրին, երբ մարդկանց հոգիները պիտի լեցունեն

լոյսով, երբ Արարատի փառքը եւ ոգիները պիտի փշրեն իրենց շղթաները եւ ուրախութեան ճիչ արձակելով պիտի իջնեն դաշտ, երբ աւանդները արին եւ միս դառնան եւ հայր պիտի հագնի իր արեւային թագը...»: Ինչքան լաւատեսութիւն, քարութիւն ու մարդասիրութիւն կը բուրեն այս տողերը: Վսեմութիւն կայ այստեղ եւ ոչ՝ ցածոգութիւն, կեանք, եւ ոչ՝ մահ, ներողամտութիւն, եւ ոչ՝ վրիժառութիւն: Դարեր առաւ որ հայր գիտակցի, թէ՛ աշխարհի վրայ «Մարդկութիւն չկայ, կայ գալլութիւն»: Դարերու կենսափորձը մատնանշեց հայուն միանգամայն եւ վեհանձնութիւնը, եւ պարզամտութիւնը: Ինչ խօսք, որ քրիստոնէական դաստիարակութիւնը հայոց մօտ եղած է ուժգին, այդ է պատճառը որ հայր չէ հակադարձած ինչպէս հարկն է: Հայր հաւատացած է համայն աշխարհի մարդկութեան մարդկայնութեան, եղբայրութեան, համակեցութեան: Բացի անոր ազնուաշունչ դաստիարակութենէն, ան անկարող եղաւ տեսնելու խորապէս թաքնուած այն ժահը, մահաբեր թոյնը, որ մեր հայատեաց հարեւանը ծրարած էր իր սրտին մէջ:

Մարդու կործանումը մօտալուտ է ու աներկբայ, երբ կամքը թոյլ է ու քարոյական կորովը՝ ցամաք: Ոմանց՝ հարստութիւնն ու գեղխութիւնը կը հասցնեն հոգեկան սնանկացումի, իսկ այլոց՝ խստասրտութիւնը: Ռուս մեծ գրող՝ Ա.Պ. Չեխով, իր մէկ գրութեան մէջ կը հարցնէ, մարդիկ «ինչո՞ւ չեն ձգեր հարստութիւնը նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ անոր մէջ կը տեսնեն իրենց դժբախտութիւնը», նոյն օրինակով կը հարցնենք եւ մենք՝ «մարդիկ ինչո՞ւ չեն ձգեր վատութիւնը, նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ անոր մէջ կը տեսնեն իրենց հոգեկան փլուզումը, կործա-

նումը»: Պատասխանը կը կայանայ մարդկային տկարութեան մէջ:

Արդ, հարց է թէ ինչպէ՞ս մարդը դարձնէ իր պայծառ ապագան այս փառային դրութեան մէջ: Ոմանց համար միակ հեռատես ու խոհեմ վարուելակերպը գուցէ ըլլայ վեհականօրէն բիրտ, անհանդուրժողական, հետեւաբար եւ՝ անմարդկային: Այսպէս, «Մեր ուժը միայն անմարդկայնութեան մէջ կրնայ գերակշռել թշնամիին ուժերը», ըսած է Շահան Նաթալի: Հասկնալի է մեր հայրենասէրին զայրոյթը, բայց այստեղ քարոյական հարց կը ծագի, թէ՛ ինչպէ՞ս կարելի է իջնել ոսոխի մակարդակին: Ինչքան ճիշդ ըսած են Ֆրանսացիք, «Noblesse oblige», որ թարգմանի «Որ ունի զանձն առ ազնուականս, պարտի գնալ ազնուականօրէն» այլ խօսքով «ազնուական անձը պարտի ազնուականօրէն վարուիլ»: Ո՞ր է մեր դաստիարակութեան վսեմութիւնը, գերազանցութիւնը: Ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս գործել անմարդկային արարքներ, երբ կարելի է առաջին առնել թշնամիի անզգայ արարքին՝ առանց «դասուելու անասուններու շարքը»: Բացարձակապէս պէտք է թոյլ տալ, հանդուրժել կամ ներել, որ թշնամին ազատօրէն աջ եւ ահեակ սուր ճօճէ, բնաջնջէ, փնացնէ: Բիւրաւոր միջոցներ կան կանխարգիլելու նման ապերասան գործունէութիւն, ինչպէս՝ վարչական հզօր միտք, ռազմավարութիւն, ռազմունակութիւն, ինքնապաշտպանութեան գիտակցութիւն, ուղիղ դաստիարակութիւն եւլն:

Սարդարապատի յաղթական հերոսամարտով, հայր՝ հազիւ քօթափած էր դարերու անտանելի լուծը, երբ վրայ հասաւ Խորհրդային ահաւոր վարչակարգը, եւ իր ստրկատիրական փիլիսոփայութեամբ ճնշեց բիւրեղ ու ազնիւ հոգիները՝ մեր քարոյական մակարդակը

հաւասարցնելով կենդանականին: Այդ զսպուած պայմաններուն տակ ո՞վ կրնար մարդկայնանալ, երբ ամէն ոք հարկադրուած էր բարոյագրկուիլ, այլ բանիւ՝ անասնանալ, հեռանալով կրօնէի ու բարոյական տարրական հասկացողութենէ: Ի՞նչ խօսք կրնար ըլլալ մարդկայնութեան, երբ անպարտը դատապարտուած էր քաւելու իր մեղքը սառնամանիքի արհաւիրքի մէջ:

Խորհրդային շրջանին, Հայաստանը ապրեցաւ նկատելի յեղաքելումներ. այսպէս՝ վերափոխութիւն կատարուեցաւ բարոյական ըմբռնումներու եւ բարքերու, յեղաշրջուեցաւ հասարակական մտածելակերպը, աշխարհայեցողութիւնը, մեծ հարուած կրեց այսպէս կոչուած «միջնադարեան յետամնացութիւնը»: Համայնավարութիւնը կեանքի նոր արժեքափեր փորձեց հաստատել՝ մարդը գետնէլու իրեն արժանավայել գահին: Դրամատիքական երկիրներու պատմութիւնը համայնավար դեկավարներու կողմէ համարուեցաւ «բռնութեան ու թալանի, արեան ու կեղտի պատմութիւն»: Այսպիսով, յօդս ցնդեցան նահապետական հին բարքեր, սովորոյթներ, աւանդութիւններ, անգոսնուեցաւ եկեղեցին, կղերը, ծաղրուեցաւ հայոց դարաւոր հաւատքը: Այս ամբողջը կատարուեցաւ՝ վասն կառուցման ու ծաղկման համայնավարութեան՝ դասակարգային վերացման եւ հաւասարութեան:

Խորհրդային տասնեակ տարիներուն, հայ մարդը, նոր արշալոյսներ դիմաւորելու խանդավառութեամբ տոգորուած, համայն աշխարհով շեփորահարեց նառագայթումը «նոր ու իրական» կեանքի եւ գովքը հիւսեց մարդակերտ արձաններու: Բարոյական անարդար պարտադրանքը, որ դրուած էր հայ ժողովուրդի ուսերուն վրայ, շատ

ծանր կշռեց: Եօթ տասնամեակներու բերած կրթութիւնը, դաստիարակութիւնը, ունէր իրրեւ հիմք՝ սնամէջ գաղափարախօսութիւն, ցնորամտութիւն, բանդագուշանք, անաստուած վարդապետութիւն, ազատութեան կաշկանդում, ստեղծագործական մտքի ջախջախում, երեւակայական թռիչքներու ու ոստումներու քեկանում: Մարդը դատապարտուած էր նսեմացման, աստիճանագրկման: Ինչքան ճիշդ ըսուած է՝ «Տանկը սպանում է մարմինը, իսկ պոլշեիկը՝ ոգին...»: Հոս էր որ ոստակոտոր եղաւ ողջ ազգ մը եւ ողբաց իր անխուսափելի ու անժամանակ կորուստը: Կրկին ու կրկին, դարեր ետք, մեր տխրալի երգը երգեցինք թախծալից ու արտասուալից աչքերով: Մեծն Նարեկացին իրաւացի է իր խօսքին մէջ. «Դուն ինքի բեզի համար անել արգելարան եւ անփախչելի որոգայթ շինեցիր», հետեւաբար եւ պարտ է բեզ արիւնաքամ՝ տուալտիլ: Աւելորդ է յիշել, որ այս տխուր կենսածել, հիմնովին փոխեց հայուն հարազատ պատկերը եւ հեռացուց գինք իր արմատներէն: Հայը, հետեւաբար, պէտք ունէր էական փոփոխութեան, հոգեկան վերագարթօնքի ու ինքնակերտման: Հայը պէտք ունէր վերադարձի՝ դէպի իր ակունքները, իր առհաւական անկապտելի արժէքները: Վերջապէս, անկախութեան դրօշի ծածանումով միայն, սկսանք վերագտնել մեր երբեմնի ազատութիւնը, մարդկային արժանապատուութիւնը եւ ազգային արժէքներու լիիրաւ գիտակցութիւնը:

Արդ, ի՞նչ կը սպասուի մարդէն: Բանականութեամբ օժտուած էն կ'ակնկալուի յստակ զատորոշում կատարել երկու ներհակ բնութիւններու միջեւ: Մարդը, իրրեւ խորհող ու դատող արարած, հարկ է որ իր մտքի

լուսաւորութեամբ տեսնէ ու ճանչնայ չարը եւ զգայ անոր կործանարար ազդեցութիւնը: Այդ ճանաչումով է միայն որ չարը կը վերացուի եւ կը սրբուի: Ուրեմն, յիմարութիւն է չտեսնել, չզգալ, չխորաչափել չարը իր ահագնութեամբ:

Ճիշդ է՝ «հայ լիներ անողոք եւ

հերոսական բան է: Ճակատագիր է եւ պատգամ: Դարերի խորքից եկած հրամայական պատգամ», սակայն շատ աւելի դժուար է ըլլալ մարդ՝ քառիս ամբողջական առումով: Յիշել է պէտք՝ «*Amat Victoria curam*», որ է՝ «Յաղթանակը ջանք կը սիրէ»:

ՋԵՆՈՒ Ա. ՔԶՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ

ԼԱԻԱՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԹԷ ՅՈՒԵՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Այս մասին սկսել եմ մտածել այն պահից, երբ իմ մէջ եւս հարց առաջացաւ որոշակիօրէն կողմնորոշուել դէպի սրանցից մէկը: Երկար մտորումներից յետոյ ինձ համար բացայայտուեց գաղտնիքը, որը հանգստացրեց թափառ մտքերիս յոգնութիւնը եւ ստիպեց ինձ պատմել դրա վերաբերեալ: Ահա հիմա գրասեղանի առջեւ նստած փորձում եմ դրանք սեղմել գրական որեւէ ստեղծագործութեան շրջանակներում, սակայն վստահ եմ, որ ստեղծագործելու սահմանափակ կարողութիւնս չի կարողանալու սանձել մտքերիս վարքը ամենանուրբ գրական ասպարէզներում: Ստիպուած ընտրում եմ «էսսեի» լայն հրապարակը, թէեւ կարծում եմ, որ այնուամենայնիւ անհասկանալի եմ մնալու շատերին, որովհետեւ ինձ հասկանալու համար անհրաժեշտ է մի փոքր ինձ պէս մտածել: Եւ այսպէս մտքերիս կոյտից ընտրում եմ առաջին նախադասութիւնը եւ սկսում:

Ես յոռետես չեմ եւ ոչ էլ լաւատես՝ ըստ այս հասկացութիւնների ըմբռնման դասական իմաստի: Սրանով ոչ թէ ուզում եմ ընդգծել ինքնատիպութիւնս, այլ բացայայտել մարդկանց այն

մեծամասնութիւնը, որի անունը կարելի է որակել յատկապէս յոռետեսական որոշիչներով: Չնայած որ յոռետեսութիւնը միշտ չէ, որ անարժէք է, այնուամենայնիւ իրերը իրենց անուններով կոչելը նախընտրելի է: «Ի՞նչ է լաւատեսութիւնը եւ երբ է այն առաջանում», - թեման վերլուծելուց առաջ անհրաժեշտ է ինքնեքս մեզ հարցնենք: Լաւատեսութիւնը՝ ուրախութեան եւ երջանկութեան յոյսն է, որն ուղեկցում է մարդուն մանաւանդ կեանքի մթին ֆառուղիներում: Նոյնիսկ երբ կեանքի վերջը կախաղանն է, այն չի դադարում գործելուց եւ մարդուն տալիս է ցաւը յաղթահարելու մտասեւեռում: Այն ծնւում է մտածումից եւ երջանկութեանը տիրելու կամ այն կորցնելու վախից: Վախ, որը նոյն հեռաւորութեամբ է ընկած լաւատեսութեան եւ յոռետեսութեան միջեւ, սակայն երբ սնւում է յոռետեսութեան ակունքներից ի վերջոյ թափւում է տիրութեան ուկէանոսը, ամէն մի մտածում, յոյս ու երազ ընկուզելով նրա անթափանց ջրերում: Ահա այստեղ՝ կեանքի ու կենսակերպի լաբիրինթոսում, որտեղ ելքի ընտրութիւնը միանգամայն պարզ է թւում, մեզ մօտ առաջանում է